

Всесвітня історія та міжнародні відносини

В. М. Певченко

МЕТОДИ ПОНТІЙСЬКОЇ ЕКСПАНСІЇ У ПІВНІЧНЕ ПРИЧОРНОМОР'Я НАПРИКІНЦІ II – НА ПОЧАТКУ I СТ. ДО Н.Е.

Північне Причорномор'я відігравало важливу роль у антиримських планах Мітрідата Євпатора. Вивченню кола проблем, пов'язаних з понтійською експансією у Північне Причорномор'я, приділялася значна увага у працях багатьох вчених. Так, хронологія та датування подій були ретельно розглянуті С.Ю. Саприкіним [1, с.127-153]. Вагомий внесок у дослідження та аналіз фактів, пов'язаних зі встановленням понтійського панування у регіоні, таких як виступ Савмака на Боспорі, зроблено С.О. Жебелевим [2, с.53-62], та Ю.Г. Віноградовим [3, с.64-87]. Методи понтійської експансії досліджувалися, зокрема, у працях Є.О. Молева [4, с.3-76], та С.Ю. Саприкіна [1, с.127-153]. При цьому основна увага приділяється розгляду військових дій, а інші методи, хоча й вивчалися, але окремо не виділялися. Натомість, без розгляду і аналізу усього комплексу методів, застосованих для встановлення влади Мітрідата Євпатора у Північному Причорномор'ї, неможливо встановити різницю у підходах понтійського царя до грецьких полісів та варварського населення регіону, і отримати повну картину встановлення понтійської влади. Тому, вважаємо за необхідне детально розглянути понтійську експансію у Північному Причорномор'ї, для виділення та диференціації різних методів якими вона проводилася.

Понтійське царство мало територіальні претензії майже до всіх своїх сусідів. Понтійські Мітрідатиди були нащадками Отанідів та Ахеменідів, а тому вважали власними родовими володіннями майже всю Малу Азію, і зокрема, Віфінію, Каппадокію та Пергам. З переходом останнього під владу Риму, територіальні претензії понтійських царів поширились і на цю державу [1, с.37-38]. Намагання повернути родові володіння штовхало Мітрідата Євпатора до війни з широкою коаліцією на чолі з Римом, яку він програв би через брак ресурсів. Це яскраво продемонструвала невдала війна Фарнака I з Пергамом, Віфінією та Каппадокією у 183-179 рр. до н.е. [5, с.67]. Мітрідат Євпатор повинен був шукати союзників і відповідні ресурси для проведення своєї політики. У Малій Азії це було майже неможливо через сильні позиції Риму та інших держав, до яких Понт мав територіальні претензії. В цій ситуації об'єктом понтійської експансії для здобуття ресурсів став Чорноморський регіон, і зокрема, Північне Причорномор'я. Тут порівняно слабким був вплив Риму, а крім того, регіон мав значні людські та матеріальні ресурси [6, с.157]. Боспор і інші грецькі центри були значними постачальниками продовольства в античному світі, зокрема зерна [7, VII. 4, 6]. Північне Причорномор'я також населяли численні войовничі племена варварів, які могли поповнити понтійське військо у війні з Римом. Для експансії в цей регіон Мітрідата могли схилити давні союзницькі відносини між Понтом і Херсонесом Таврійським [8, 402], а також, вірогідно, з Ольвією [9, с.112], і сарматами [10, с.142]. Сприяла намірам Мітрідата і складна етнополітична ситуація в регіоні, античні центри якого переживали черговий сплеск варварської навали [11, с.95-96].

Військової експансії передувала дипломатична підготовка. Використовуючи старі зв'язки з Херсонесом і скрутне становище полісу, що воював зі скіфами, Мітрідат Євпатор вирішив заключити договір з містом, для чого в Херсонес був направлений посол – син Кефали. Внаслідок місії посла, вірогідно, був укладений договір, і понтійський цар став покровителем полісу [4, с.23]. Деякими вченими прийнята гіпотеза, що наслідком місії сина Кефали стало не укладення нового договору, а відновлення старого, часів Фарнака I [12, с.16]. На наш погляд, мова йде саме про новий договір з понтійським царем, оскільки поліс, хоча і зберіг автономію, потрапив під протекторат Мітрідата. На це вказують не лише згадки Євпатора як покровителя полісу, а й перехід херсонеської монетної чеканки на типологічно близьку до понтійської і наявність у полісі царських військ [1, с.138]. Крім того відновлення старого договору було неможливим через наявність в документі зобов'язання сторін щодо дружніх відносин з Римом [8, 402], а це явно суперечило усій політиці Мітрідата.

Укладення договору з Херсонесом давало гарну можливість для понтійського царя розгорнути експансію у Північному Причорномор'ї і фактично означало її початок. Передусім, як покровитель полісу, Мітрідат мав захистити його від скіфської навали. Крім того, це давало змогу виставити понтійського царя захисником греків, що мало пропагандистський ефект. Наслідком втручання у скіфо-херсонеський конфлікт стала Перша Діофантова війна, яка закінчилася перемогою понтійців [13, с.352]. Скіфи потрапили під владу Мітрідата Євпатора. Стратег понтійського царя Діофант вирушив на Боспор, де вів таємні переговори з Перісадом V, наслідком яких стала згода передати владу на Боспорі, Мітрідату [3, с.64-67].

Отже, Діофант мав досить широкі повноваження і виконував функції не лише військового керівника-стратега, але й дипломата, який вів переговори з царем Боспору, а також, вірогідно, зі скіфами. Хоча про скіфо-понтийську угоду після Першої Діофантової війни джерела не згадують, але пассаж декрета на честь Діофанта про те, що скіфи, розпочавши другу війну з Понтом, відкололися від царя [13, с.352], свідчить, що варвари перед цим визнавали зверхність Мітрідата. Це могло бути зафіксовано лише в договорі, який до того ж, мав стати логічним завершенням війни. Широкі повноваження Діофанта та суміщення ним функцій стратега і дипломата вказують на високу довіру до цієї особи з боку Мітрідата, а також на важливість місії Діофанта який мав максимально швидко та ефективно владнати справу.

Суміщення Діофантом функцій стратега та дипломата існувало і під час Другої Діофантової війни, коли попередні результати понтійської експансії в регіоні були поставлені під загрозу через повторний виступ скіфів та повстання Савмака на Боспорі. В цей період дії Діофанта були повторенням його справ під час першої війни зі скіфами. Спочатку були розгромлені варвари, а згодом відбулася повторна поїздка на Боспор. Виключенням став лише виступ Савмака, який згодом був вдало придушений понтійським військом [13, с.352]. Повторне призначення Діофанта у Північне Причорномор'я було цілком логічним, адже він вже досягав там успіху. Нове надання широких повноважень стратегу знов підтверджує високу довіру з боку понтійського царя, а також велике значення, яке Мітрідат надавав затвердженню своєї влади у Північному Причорномор'ї.

Придушення виступу Савмака і відправлення його до Синопи знаменувало завершення лише першого етапу понтійської експансії у регіоні, наслідком якого стало включення до складу понтійської держави значної частини Північного Причорномор'я. Поза зоною понтійського впливу залишилися бастарни, сармати і Тіра.

Перший етап понтійської експансії проходив у 113-110 рр. до н.е. [1, с.121] і включав значний набір методів. Хоча основним з них була війна, проте це не виключало такі методи як дипломатичні переговори, заключення договорів, передача царств у спадок. Ці методи органічно вписалися у загальну стратегію понтійського царя, направлену на встановлення своєї влади в регіоні. Мітрідат мав розуміти, що війна як метод експансії може бути цілком неприйнятною у відносинах з грецьким населенням Північного Причорномор'я, оскільки це зашкодило б його репутації філелліна. Тому у відносинах з Боспором і Херсонесом використовувалися лише дипломатичні методи, на відміну від відносин зі скіфами, які були підкорені силою.

Другий етап понтійської експансії у Північне Причорномор'я здійснював інший стратег Мітрідата Євпатора – Неоптолем. Він є згаданий у зв'язку з двома перемогами у Керченській протоці над варварами, а також з вежею Неоптолема на Дністрі [4, с.27]. Це дає змогу вченим пов'язати з Неоптолемом війну, яку вів Мітрідат Євпатор з бастарнами і сарматами у 91-89 рр. до н.е. [1, с.149-150]. З огляду на те, що бастарни і сармати згадуються напередодні Першої Мітрідатової війни як «друзі» понтійського царя [14, с.15], перемога Неоптолема над ними є очевидною. Вірогідно, з переможеними варварами було укладено договори, згідно з якими вони мали надавати власні військові контингенти до понтійської армій. На це вказують згадки сарматів і бастарнів серед понтійського війська під час Першої Мітрідатової війни [14, с.69].

Виходячи з відомих даних про діяльність Неоптолема, можемо припустити, що його місія була спрямована саме на підкорення варварів. Різноманіття методів, на відміну від діяльності Діофанта, ця місія не відрізнялася. Основою діяльності Неоптолема в Північному Причорномор'ї були військові дії проти варварів. Дипломатія, вірогідно, використовувалася для заключення мирних угод з сарматами і бастарнами. Враховуючи філеллінську політику Мітрідата Євпатора, можемо припустити домінування дипломатичних методів у відносинах з Тірою, яка саме в цей час входить в сферу впливу понтійського царя [15, с.110]. Ми не маємо відомостей про причетність саме Неоптолема до заключення будь яких угод, що наштовхує на думку про те, що він був лише військовим керівником-стратегом. Подібне звуження повноважень у порівнянні з Діофантом може бути викликане як особою самого Неоптолема, який перебував у тіні свого брата Археляя і, вірогідно, йому завдячував своїм положенням, так і зростанням авторитарності Мітрідата, який почував себе більш впевнено, ніж під час Діофантових воєн [16, XXXVIII. 7. 4]. Крім того, міцнішими стали і понтійські позиції у Північному Причорномор'ї. У 91-89 рр. до н.е. Мітрідат Євпатор вже контролював більшу частину регіону, в тому числі завдяки понтійським гарнізонам [17, с.83-84]. Про міцність його позиції говорить той факт, що скіфи не скористалися війною з бастарнами та сарматами, щоб відколотися від Мітрідата.

Отже, в цілому, понтійська експансія у Північне Причорномор'я включала різні методи. По відношенню до варварів проводився жорсткий курс, що був викликаний необхідністю зупинити їхні напади на греків. Це викликало домінування військових методів. Варвари підкорювалися силою зброї. На їхніх територіях засновувалися фортеці, як, наприклад, Євпаторій, а власне варварські укріплення,

зокрема такі як Неаполь, контролювали понтійські війська. Якщо припустити, що Савмак був скіфським царевичем [3, с.68], його відправку до Синопи можна трактувати як заручництво. Якщо з варварами й закривалися договори, то лише як з переможеними на війні, з зобов'язанням надавати військові контингенти до понтійської армії.

У відношеннях з греками практикувалися лише дипломатичні методи через намагання Мітрідата Євпатора створити собі образ філелліна напередодні війни з Римом. По відношенню до Херсонесу, Ольвії, вірогідно, Тіри, був використаний метод встановлення протекторату з одночасним збереженням полісних інститутів [18, с.76]. Боспор увійшов до складу Понту через механізм договірної передачі трону від Перісада до Мітрідата Євпатора, можливо через всиновлення, що було поширене в античну добу. Херсонес і Боспор потрапили під владу через договори, заключені шляхом переговорів, вірогідно, так само потрапили під владу Євпатора і Ольвія з Тірою. Проте, якщо з Херсонесом, з огляду на відносно демократичний устрій полісу, перемовини носили відкритий характер, то на Боспорі була використана таємна дипломатія, про що свідчить той факт, що повстання Савмака почалася лише під час другого візиту Діофанта в цю державу.

Жорсткий курс по відношенню до варварського населення Північного Причорномор'я у поєднанні з м'яким курсом по відношенню до греків регіону було використано понтійською пропагандою для створення образу Мітрідату Євпатора, який з одного боку був захисником греків, філелліном і євергетом, з іншого царем царів – переможцем і повелителем численних варварських народів [1, с.150].

Методи експансії переживали певну еволюцію на різних етапах її проведення. Якщо місія сина Кефали була суто дипломатичною, то вже Діофант поєднував функції стратега і дипломата. Діяльність Неоптолема була вже суто військовою. Суміщення Діофантом військових і дипломатичних функцій було характерним не для елліністичної, а для римської традицій.

Отже, під час експансії в Північне Причорномор'я, Мітрідат Євпатор, використав різноманітні методи. Вдале поєднання цих методів, як і вірогідне запозичення римської дипломатичної традиції, принаймні під час діяльності Діофанта, призвело до високої ефективності понтійської експансії в цей регіон. Як наслідок, Північне Причорномор'я напередодні Першої Мітрідатової війни повністю потрапило під владу Понтійського царства.

Джерела та література

1. Сапрыкин С.Ю. Понтийское царство. – М., 1996.
2. Жебелев С.А. Последний Перисад и скифское восстание на Боспоре // Северное Причерноморье. – М. – Л., 1953.
3. Виноградов Ю.Г. Вотивная надпись дочери царя Скилура из Пантикапея и проблемы истории Скифии и Боспора во II в. до н.э. // Вестник древней истории. – 1987. – №7.
4. Молев Е.А. Митридат Евпатор. – Саратов, 1976.
5. Сапрыкин С.Ю. Гераклея, Херсонес и Фарнак I Понтийский // Вестник древней истории. – 1979. – №3.
6. Бенгстон Г. Митридат Евпатор // Правители эпохи эллинизма. – М., 1982.
7. Страбон. География – М., 1964.
8. Договор Фарнака с Херсонесом [IOSPE I² №402].
9. Виноградов Ю.Г. Политическая история Ольвийского полиса в VII – I вв. до н.э. – М., 1989.
10. Марченко И.И. Сираки Кубани. – Краснодар, 1996.
11. Зубарь В.М. Херсонес Таврический и население Таврики в античную эпоху. – К., 2004.
12. Соломоник Э.И. Новые эпиграфические памятники Херсонеса. – Киев, 1973.
13. Декрет в честь Діофанта [IOSPE I² №352].
14. Аппиан Александрийский. Митридатовы войны // Римская история. – М., 2002.
15. Шелов Д.Б. Тира и Митридат Евпатор // Вестник древней истории. – 1962. – №2.
16. Юстин. Эпитома сочинения Помпея Трога «История Филиппа» // Вестник древней истории. – 1954. – № 2-4; 1955. – №1.
17. Кутайсов В.А. Керкенида и Херсонес в IV – II вв. до н.э. // Вестник древней истории. – 2003. – №2.
18. Шелов Д.Б. Города Северного Причерноморья и Митридат Евпатор // Вестник древней истории. – 1983. – №2.

Summary

This article is dedicated to the investigation of methods of Pontic expansion in the Northern part of the Black Sea region. Different diplomatic instruments used by Mitridat Evpator for the creation of his control in this region were studied in details. Different approaches in the treatment policy towards the barbaric tribes and Greek population were differentiated and researched.